

Әдебиятлар

1. Қ.Айымбетов «Халық даналығы» 1988 ж.
2. Қ.Мақсетов «Қарақалпақ жыраў, бақсылары» 1983 ж.
3. Қ.Мақсетов «Дәстанлар, жыраўлар, бақсылар» 1992 ж.
4. Т.Адамбаева «Қарақалпақ музыкасы тарихынан» 1985 ж.
5. К.Асқаров «Бақсы-жыраў тийкарлары» пәнинен лекция тексти.
6. Д.Алланазаров «Қарақалпақ сазлары».

РЕЗЮМЕ. Бул өзлигине тән болған қәдриятлар, миллий мийраслар дүньядағы барлық халықлар хәм миллетлер сыяқлы қарақалпақ халқында қәлиплесип атадан балаға, әўладтан-әўладқа өтип сақланып киятырғанлығы белгили. Бул дәрәтпелерге устаз-шәкирт, салт-дәстүрлер, мийнет жырлары, халық ертеклери, ашықлық хәм шайырлық дәстанлар менен көплеген халық қосықлары нама сазлары киреди.

РЕЗЮМЕ. Известно, что эти уникальные обычаи и национальные наследия, как и у всех народов и наций мира, передавались от отца к сыну, из поколения в поколение. К этим традициям относятся традиции мастера-ученика: народные песни, народные сказки, открытые и веселые былины, а также множество народных песен.

SUMMARY. It is known that these unique customs and national heritage, like all the peoples and nations of the world, have been passed down from father to son, from generation to generation. These traditions include teacher-student traditions: folk songs, folk tales, open and cheerful epics, and many folk songs.

УДК.127; 218-219 (2023)

МӘЖБҮРИЙ ДАҰЫС

С.А.Балтаниязов – профессор

Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер хәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: кўшиқчи, опера, романс, музыкант, бастокор, мусиқа, кўшиқ, наво.

Ключевые слова: певец, опера, романс, музыкант, композитор, музыка, пение, мелодия.

Key words: singer, musician, romance, musician, singing, melody, opera, lovesong.

Қосықты мәжбүрий тек ғана бәлент даўыста айтыў емес, бәлки даўыс аппаратының күшли басым астында ислеўине айтылады. Үлкен диапазонға ийе гейпара қосықшылар ушын бәлент даўыста айтыў тәбийий болып табылады. Даўысты күшейтиў даўыстың толық көлеми менен емес, бәлки белгили бир адам ушын оның артықша күшлилиги менен белгиленеди [2. Д.Л.Аспелунд с.180]. Бул хәдден зыят даўыс күшиниң жаманланыўына даўыстың тембрине тәсир етеди. Мәжбүрий: даўыс пенен, даўыстың ең жақсы тембр қәсийетлерине алып келетуғын, даўыс перделериниң ең гөззал «тербелислерин» сақлаўға болмайды. Вокал сымлары жоқары хәм төменги резонаторларда, аңсат ғана хәм тегис ағатуғын, гөззалдың даўысын бериў ушын емес, бәлки күшли хаўа басымын услап туруў ұазыйпасы тийкарында ислей баслайды. Нәтийжеде, даўыс перделерин бәнт режимде ислеўге көндирген, қосықшы басқа булшық етлерди хәрекетке келтирмей, қонсылас хәрекетлер менен гегирдектиң бул тегис емес

исине жәрдем бериўге хәрекет етеди, даўыс аппаратының жумысын хәм жақсы муўапықластырыўды жоғалтады. Соның менен бирге даўыстың тембриниң сапасы жоғалады. «Бир рет жоғалған (даўыстың жумсақлығы хәш қашан қайтарылмайды)», деди белгили оқытыўшы М.Гарсия [1. И.О.Бризгалов с.92]. Кем-кемнен, мәжбүрий қосық айтыў нәтийже-синде тембрди жоқ етеди хәм вибраторны бузыўды баслайды.

Даўыс шайқалады, қалтырай баслайды жығылып түседи. Мәжбүрдi туўырлаў қыйын, бирақ даўыс үстинде мудама жумыс алып барылса, көбинесе жоғалған қәсийетлерин қайтарып алыў мүмкин. Оның ушын сеслер уйғынлығы, сеслер үстинде көп ислеў керек. Қосықшыны мәжбүрий даўысқа ийтермейди. Шынығыўлар, вокализлер хәм кейинирек туўры сайланған репертуардағы артықша зорығыўларды алып таслап, сиз кем-кемнен даўыстың пайда болыўында, сезилерли дәрәжеде жақсыланыўына алып келеди [3. М.Ризаева с.104]. Бирақ, буған тек мәжбүрий

дауыстың кәуіпін анық түсиніу менен ерисіу мүмкін. Оның ушын студент дауыс күші тыңлаушы ушын оның дауыс бәлентлигине алып келмеуін, күш хәм көлем тең емеслигин түсиніуі керек. Тембрдің ең жақсы пазыйлетлерин анықлау ушын хәрекет етип, биз асығыслық пенен ушыуыды әмелге асырамыз.

Керисинше, тембрде жоғалған мәжбүрий дауыс, қосықшының жүдә көп хәрекетлерине қарамай, кемирек ушады. Мәжбүрлеу жас қосықшының әрман еткен нийетине алып келмейди сонда оның дауысы үлкен, күшли хәм залда жақсы еситиледи.

Кишкене дауыстың оркестр күші менен толық еситилиуі, ал үлкен дауыстың залда жоқ болып кетиуі хәм хеш қандай тәсирлер қалдырмаслығына белгили болған хақықат. Еслетип өтемиз, дауыстың өзгеріушеңлиги дауысты металл хәм ушыратуғын жоқары қосық форматының рауажланыуына байланыслы. Тембрди деформациялауға мәжбүрлеу нәтийжесинде, жоқары форматлауы күшсиз қәлиплесе баслайды хәм усының менен дауыс ушыуы жоғалады. Солай етип, хәр бир жас қосықшы анық түсиніуі керек, тыңлаушылар ушын дауыстың бәлентлиги қосықшының сарплаған күші менен емес, бәлки атқарыу тембринің туурылығы менен белгиленеди. Тууры жолға қойылған дауыс пенен қосықшы дауысының орташа күшлилиги, оның дауыс тембринің надурислылығы, үлкен дауыс күші менен салыстырғанда жоқары дауыс тәсирлерин жаратады. Бул дауыстың ушыуы хәм ушпайтуғын дауыслардың бар екенлигин ашып береді, сол себепли профессионал қосық ушын, дауысы тууры жолға қойылған тәжирийбелі қосықшылар ушын) олар болажақ қосықшыларға қарағанда аз энергия жумсайды. Бул қосықтың сыры, бирақ жас қосықшылар жақсы дауыслары менен өз тыңлаушыларын табады. Олар мұдамы залда еситилиуі ушын күш пенен үлкен дауыста айтыуы керек. Тәжирийбелі қосықшы, керекли дауыс шыңынан тысқары буған жол қоймайды [4.А.Е.Варламов с.120]. Қосықшылар арасында «Капитал менен емес, бәлки дауыстың процентлери менен айтыу керек» деген пикир кең тарқалған. Бул жайша көрип шығарылған хәдийсе хақында сөз болады. Дауысты күшейтетуғын жас қосықшылар өз капиталларын, дауысларының, күшлерин бәлистриуіге сарплайды. Тәжирийбелі қосықшылар максимал дауысының ушыуында аз дауыс шығарады. Бул соның менен бирге,

қаржы сарпламастан, қызығыушылық пенен атқарыу дауысты жолға тууры қоймастан қосық айтыуыды аңлатады. Хошаметлентиретуғын қосықшылар капитал менен қосық айтады хәм сол себепли тезирек дауысларын өширеді, дауыс тембрин өширеді, вибраторны бузады. Жас қосықшының күшли дауыс аппараты үлкен зорығыуларға шыдам береді, бирақ кейинирек анық түрде бузыла баслайды.

Форсировка дауысты алып таслау үстинде ислей баслағаныңызда, оннан тезлик пенен қутылуы мүмкін емеслигин есте сақлау керек, бирақ вокал аппараты кем-кемнен дауысты жумсатып хәм көбирек тәбийий дауысты табыу шынығыу етиу арқалы жүзеге келеді. Сиз оны женил дауысқа айландыратуғын қосықшыны тезлик пенен аударма ете алмайсыз, болмаса дауыстың «өшип кетиуі» хәм профессионал дауысын жойтыуы мүмкін. Булшық етлер кем-кемнен артықша қысылуыдан қутылып, сеслер уйғынлығын жойытпастан хәм қосық дауысын өзгерместен дауысты рауажландыруға болады. Хеш қандай адамды тынышсыздандыратуғын, бәлент дауыста қосық айтпау керек. Шығарманың өзи студентти арқайын дауысқа, жумсақ, тыныш хәм еркин характерге үндеуі керек. Егер студенттиң музыкадан хабары болса, ол тууры қосық дауысының тонын таба алады. Бул жерде ең жақсы дауысты анықлауға мөлшерленген шынығыулар үлкен әхмийетке ийе. Шынығыулар арасында оператив хәрекет етиуге итибар қаратыу керек. Ауыр темптеги шынығыулар сизди мәжбүрлеуге мүмкиншилик береді, ал тез темпте керисинше. Жоқарыда айтып өткенимиздей, тууры дауысты күшейтиуге қарсы гүрестің ең жақсы усылы. Хәр бир нотаның қысқартылғанлығы қосықшының дауысын мәжбүрлеуге жол қоймайды. Дауысты мәжбүрленде оператив хәрекетлер бузылады. Усының себепинен, туурылықты рауажландыру бойынша жұмыслар дауыстың және де масласушы болыуына алып келеді, дауыс аппараты керексиз стресслерден, артықша жүклерден азат етеді хәм дауысты қәлиплестириуіде қатнасатуғын барлық ағзалар ортасында және де ийкемлестирилген мууапықлықты рауажлантырады. Бирақ, егер студенттиң өзи оның дауысы мәжбүрий атқарылуын түсинбесе, оқытушының барлық умтылу хәрекетлери нольге шығады. Өкиниш пенен айтамыз, қосықшылар көбинесе бул тәризде атқарыу мәжбүрий екенлигине исенеди хәм дауыстың қолайлығы хәм технологияға дыққат пенен қарау «химия» деп аталады. Бундай

жағдайларда, егер студентти исендириў мүмкин болмаса, барлық хәрекетлер пайдасыз болады. Тек ғана шуқыр исениў оған пикирин және де арқайын хәм тәбийй қосыққа өзгертиўге жәрдем береді. Эдалат соны талап етеди, тәбиятта узақ ўақыт даўамында

мәжбүрий түрде қосық айтыўға ылайық болған сондай даўыслар бар, олар даўысқа сезилерли дәрежеде зәлел жеткизбейди. Қосықшылардың көпшилиги ушын, мәжбүрлеў көплеген кәўетерли даўыслардың өшиўине алып келетуғын кәўетерли қорқыныш болып табылады.

Әдебиятлар

1. И.О.Бризгалов «Школа пения для баритона и баса» - Тошкент: Литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1987 г.– 92 с.
2. Д.Л.Аспелунд «Развитие певца и его голоса» Москва: Планета музыки, 2017 г. - 180 с.
3. М.Ризаева «Становление молодого певца» Тошкент: Чўлпон нашриёти – 2003 г. -104 с.
4. А.Е. Варламов «Полная школа пения» Москва: Издательство Лань, Планета музыки, 2012 г. 120 с.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада бўлажак қўшиқчиларни вокал фанидан ўқитишнинг кетма-кетлиги ва қоидалари ҳақида сўз этилади.

РЕЗЮМЕ. В этой статье сказано о поэтапном изучении правил будущих вокалистов.

SUMMARY. In this article is spoken about learning the rule of future singers's one by one.

OPERA JANRINIŇ PAYDA BOLIWI HÁM RAWAJLANIW JOLLARI

Z.Bekbergenov – *aǵa oqıtıwshı*

Ўзбекстан мамлекетлик кóркem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch soʻzlar: opera, musiqa, fortepiano, madaniyat, sanʼat, musiqiy asar.

Ключевые слова: опера, музыка, фортепиано, культура, искусство, музыкальное произведение.

Key words: opera, music, piano, culture, art, musical work.

XVII ásirge shekemgi uzaq dawam etken, Jer júzilik shirkew muzikasınıń dáwiri juwmaqlanıp, opera janrınıń júzege keliwine imkaniyatlar payda bola basladı. Opera – bul teatr, poeziya, oyın óneri, muzikalıq shıǵarmaların barlıq túrlerin biriktiriwshi kórkem ónerdiń sintez forması. Opera janrınıń payda bolıwı kórkem ónerdiń kóplegen tarawlarına óziniń tásirlerin kórsete basladı. Operanıń payda bolıwı menen saz ásbaplıq shıǵarmaların jańadan janrları payda bola basladı. Orkestr, ubertura, balet suitası sıyaqlı hár qıylı janrlar payda bola basladı. Oratoriya hám kantata sıyaqlı shirkew muzikası janrlarına operanıń kompaziciyası vokal atqarıwshılıǵı usıllarınıń ózgeshelikleri payda bola basladı. Operanıń watanı Italiya bolıp opera janrı payda bolaman degenşe muzika atqarıwshılıǵınıń rawajlanǵan jer júzilik formaları muzikalıq teatr pastoral janrınıń juwmaqlanıwı, qosıq janrına bolǵan qızıǵıwshılıq arta baslaǵan. Opera janrı Italiyanıń Florenciya qalasında operanıń tiykarın salıwshı shayır Ottavio Rinuchchini hám sazandeler Yakopo Peri hám Julio Kachchiniler boldı. Ottavio Rinuchchini sózine Yakopo Peri hám Julio Kachchini muzikasına jazılǵan birinshi

Florenciya operası «Dafna» 1594-jıl Korsi úyinde 1-ret qoyıladı. Ekinshi Florenciya operası Ottavio Rinuchchini hám Yakopo Periydiń Orfey haqqındaǵı antik ápsanası tiykarında jazılǵan «Evredika» operası esaplanadı. Bul operanıń jaratılıwı francuz karoli Genrix IV Mariya Medichi menen 1600-jılı bolıp ótken neke toyına baǵıshlanǵan syujeti tiykarında 1600-jılı Julio Kachchinidiń «Evriwedika» operası jazıladı. Italiya operasınıń jáne bir orayı Rim boldı. Rimde opera teatrı Rim papası Urbanom VIII niń jaqın qarındasları bolǵan Barberinler shańaraǵı tárepinen ashıladı. Sonıń ushın da, Rim katolik watanında opera klerikal xarakterge iye bolǵan. Rim operaları syujetinde xrestianlıq diniy ideyalar táriplengen. Rim opera mektebiniń eń jaqsı shıǵarmaların biri Loretto Vittorioniń (1588-1670 jılları) «Galateya» operası bolıp esaplanadı. Italiyalıq ataqlı kompozitor Klaudio Monteverdiń dóretiwshiligi XVII ásir muzika mádeniyatında ayrıqsha orın tutadı. Onıń dóretiwshiligi Peri hám Kachchiniden ózine tán ózgeshelikleri menen biri-birinen ajralıp turadı. Onıń jazǵan operaları: «Orfey», «Ariadna», «Poppeyaǵa taj kiydiriw». Monteverdiń qálemine tiyisli Torkvato Tasso syujeti tiykarında «Tankred